

Tüskés Tibor

A Jelenkor indulása

10. Ami kimaradt

Amikor a kilencedik fejezet végére értem, még egyszer elolvastam, amit eddig írtam. Latolgtatom, fontolgtatom: mi maradt ki, mit hagytam el emlékeimből? Néhány gondolatot még mindenképpen el kell mondanom. Nagy ajándék, hogy harminc évvel az események után földidézhettem emlékeimet. Ritka pillanat irodalmunk történetében, hogy a hajdani szerkesztő három évtizeddel a történetek után vallomást tehet, megszólalhat a koronatanú. Ennek egyik oka az, hogy annak idején nagyon fiatal voltam, még a harmincadik életévemet sem töltöttem be, amikor megbízást kaptam folyóirat szerkesztésére. A másik ok pedig az a kegyelmi ajándék, hogy megélhettem, túlélhettem ezt a harminc évet, hogy anyai gond, baj, betegség, személyes és történelmi tragédia ellenére ép elmével és tiszta meggyőződéssel szólhattam az elpergett időről. Továbbá hálás vagyok az *Új Forrás* főszerkesztőjének, Monostori Imrének, aki megbízást adott erre a munkára. Fölkérése nélkül talán soha nem vetettem volna papírra az itt olvasható sorokat. Már csak azért sem, mert a közelmúltban *Időrosta* címmel, *Egy szerkesztő emlékei* — *alcímmel könyvem jelent meg. Bevallom, nem akartam elfogadni az Új Forrás ajánlatát. De a főszerkesztő meggyőzött, hogy más az Időrosta, és mást vár tőlem a folyóirat. Valóban, az Időrosta tárcákat, apró író-portrékat és dokumentumokat tartalmaz, az Új Forrás számára írt közlemény inkább a historikumot örökíti meg. Az Időrosta személyes emlékezés, az itt olvasható szövegben viszont tárgyyszerúségre törekedtem. Az Időrosta különböző időben megformált mozaikdarabjai úgy álltak össze az újabb kompozícióban, mint egy verseskötet darabjai, ezt a tanulmányt 1993 őszén kezdtem el írni, és három részletben, elég nagy időközökben, de folyamatosan, s az itt olvasható sorrendben vettem papírra. Némi korlátot csak az az igény jelentett, hogy a fejezetek a folyóiratszerkesztés gyakorlatát vegyék figyelembe, s nagyjában azonos terjedelműek legyenek. Ily módon a két munka, az *Időrosta* című könyv és az itt lejegyzett szöveg valamiképpen egymás kiegészítésének, pandantjának és nem átfedésének tekinthető: a két munka nem kizárja, hanem kiegészíti, értelmezi egymást.*

Amikor most köszönetet mondok az *Új Forrás* főszerkesztőjének, hogy írásra sarkallt, s hogy munkámat hamarosan különnyomat formájában is az olvasó kezébe adhatom, arra a kérdésre is felelnem kell, hogy kiknek és miért írtam meg ezt a könyvet. Tiszteletben tartom azok véleményét, akik azt mondják, elmúlt már ez az idő, a jelenben élünk, fölösleges az emlékezés, törődjünk mai és holnapi gondjainkkal. De együtt érezni azokkal tudok, akik visszaemlékezésem szövegét olvasva azt írták: „Ma már hajlunk arra, hogy megfeledkezzünk ezekről az időkről”, vagy arra figyelmeztettek: „Megcsapott azoknak a hatvanas éveeknek az irodalmi szelleme[...] Érdekes életet éltünk[...] Nem tudom, hogy ez az öregséggel jár-e, de egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítok a hiteles dokumentumoknak.” Miért írtam meg mindezt? Semmiképpen sem magam miatt. Nem vezetett sem az önigazolás, sem az utólagos elégtétel szándéka. Soha nem akartam kárpótlást az elszenvedett igaztalan támadások miatt, és soha nem akartam elébe menni az időnek, s az utókor ítéletét a személyes benyomásokkal helyettesíteni, fölöslegessé tenni, negligálni. Azokért szólt a harang, akik akkor mellénk álltak. Azokat kell megvédenem, akik akkor velünk voltak, és írást adtak a folyóiratnak, de ma már nem szólalhatnak meg, mert nem élnek. Hálás vagyok, hogy elmondhattam emlékeimet, elmondhattam a *Jelenkor* indulásának a történetét legjobb emlékezetem és tudásom szerint. Magam is tapasztalom, amiről Thomas Mann ír a *József és testvérei* egyik helyén: „a földi idő jelentősége, súlya és telítettsége nem mindig és mindenütt egy és ugyanaz, mint ami a mi napnyugati történelmünkben”. Számomra a *Jelenkor* szerkesztésének öt éve volt az az idő, amikor a földi idő jelentősége, súlya és telítettsége több volt, mint életem másik öt esztendejében. Emlékezésemben mindössze ennyi a személyes elfogultság. Ám ha a mai fiatal olvasó néhol hihetetlennek érzi az elbeszélt eseményeket, azt kell mondanom: bizony ilyen volt az a kor. S ha még mindig marad benne kételkedés, arra biztatom: szembesítse az itt előadottakat a tényekkel, magával a folyóirattal, vegye kezébe, olvassa el a régi lapszámokat. A hajdani események értékelését pedig bízunk az időre. Itt csupán arra intek, hogy ezt a vizsgálódást, a *Jelenkor* indulásának elemzését és értékelését majd a vele azonos időben létező lapokkal együtt, azokkal összehasonlítva kell elvégezni, nem feledkezve meg az adottságok és a lehetőségek különbözőségéről sem. A *Jelenkor* valódi jelentése (és jelentősége) akkor rajzolható meg, ha létét és működését nem a mához, egy csöndesebb és szelídebb idősíkhöz, hanem az akkori

magyar irodalom egészéhez viszonyítjuk. A józan olvasó talán megérezte, hogy nem hamis legendát akartam építeni az emlékek elbeszélésével, hanem tényeket előadni. Ha a szövegnek mégis van valamiféle „varázsa”, az nem a legenda, hanem a tények varázsa, nem a múlt köde, hanem a lepergett múlt, az eltűnt idő telítettsége.

A *Jelenkor* indulásának történetét nem filológusként, nem irodalomtörténészsként akartam föleleveníteni. Amit írtam, emlékezetből írtam, és nem a folyóirat számainak újraolvasása, a folyóiratoldalak pörgetése, dokumentumok, levelek, iratok szárazlása után. Minden bizonytalansággal kimaradt a legnehezebben megidézhető: a kötőanyag, a kovász, a szellem, a lélek, ami a szerkesztőket valamint a különböző szerzőktől származó, különböző műfajú írásokat egybefűzte, ami a folyóiratot azzá tette, amit a lap akkor jelentett és ma jelent. De kimaradtak adatok és tények, nevek és események is. Kimaradt például Fábíán István neve, aki pedig ott volt már a *Sorsunk* és a *Dunántúl* munkatársai között, sőt odatartozott pesti tanár korában a *Magyar Szemle* köréhez, s akit gödöllői tanítványa, Rónay György nem ok nélkül a magyar esszéíró nemzedék legjobbjai, Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László méltó társának látott és remélt. Vagy nem említettem Werner Istvánt, a háború előtti újság, a *Pécsi Napló* kitűnő szerkesztőjét, aki a német haláltáborból jött haza, aki ennek ellenére mindig a derűt, a vidámságot hozta a Nádor kávéház márványsztalát körülülő társaságunkba, aki mértékletesen élt, negyedére vágott cigarettát dugott a szipkájába, mégis korán itt hagyott bennünket (nekrológja a *Jelenkorban* Kende Sándor egyik legszebb írása volt). De nem kérkedtem a *Jelenkor* politikai érdemeivel sem. Az, hogy 1956 nemzeti forradalomként söpört végig az országon, nem volt kétséges előttünk egy percig sem. De azt is tudtuk, hogy aki annak mondja, azt eltüntetik, az nem jut nyilvánosságához. Ezért kitalálódott egy semleges szó, egy semleges fogalom: ötvenhatos események, ötvenhatos tragédia, amin aztán mindenki azt értette, amit akart. A szólamoknál, nyilatkozatoknál egyébként is fontosabbnak tartottuk azt, hogy az író fróként legyen jelen, hogy közléshez, megjelenéshez, levegőhöz jusson. Ezért talán nem lehet közömbös a folyóirat megítélése szempontjából, hogy a *Jelenkor* minden fenntartás nélkül már a hatvanas évek elején közölte a diktatúra idején elítélt és bebörtönzött, a börtönből nemrég szabadult **Eörsi Istvánt**, Kiss Dénest, Lakatos Istvánt, Mihalik Zoltánt, Örkény Istvánt, Örsi Ferencet, Szántó Tibort, Tóth Bálintot — hirtelenében az ő nevük jut eszembe.

Most látom, hogy nem beszéltem részletesebben a *Jelenkor* és a Gyulán élő Simonyi Imre kapcsolatáról sem, pedig 1959 és 1964 között több versének helyet adtunk (köztük az egyik legszebb gyászversének, a Timár József színművészt elsirató költeményének), s egy alkalommal személyesen is fölkeresett abban az iskolában, ahol tanítottam. Ma is látom gyúrt, csuparánc arcát, sovány alakját, ahogy a tanári szoba előtt várt. Berda József levelezőlapjait is elő kellett volna keresnem. Mindig levelezőlapon vagy kockás papírdarabkára írva küldte verseit. Úgy emlékezem, hogy ezeken a levelezőlapokon és fecniken még néhány kiadatlan versére bukkanhatnánk. Valaki azt mondta, hogy Thiery Árpád tárcája, amely a *Dunántúli Napló* 1964. július 19-i számában *Floton a sivatagban* címmel jelent meg, valamiképpen kapcsolatban van a folyóirattól való eltávolításom, „elsivatagosodásom” történetével, ami pontosan abba az időben zajlott. Most újból elolvastam az írást, és semmiféle célzást nem találtam benne sorsomra. Ugyanakkor Thiery Árpád egy közelmúlt levelében megemlítette, hogy annak idején, amikor Mészáros Ferenc után a megyei pártbizottságon utódot kerestek a *Jelenkor* élére, felajánlották neki, az akkor Veszprémből Pécsre került újságírónak, hogy legyen a lap főszerkesztője, de ő a megbízást nem vállalta.

Amikor ez a sorozat elindult, majd amikor megjelent *Időrosta* című könyvem, több levelet kaptam. Íróik többnyire a *Jelenkor*hoz fűződő emlékeiket elevenítették föl. Számos példáját ismerem az írói feledékenységnek, de sokkal többször találkoztam a köszönet, a hála, a számontartó emlékezés példájával. Az öt év szerkesztői tapasztalatát úgy is össze tudnám foglalni, hogy jobb, hasznosabb, érdemesebb tisztességesnek lenni, mint tisztességtelennek. Hogyan mondja József Attila *Két hexameterre?* „Mért legyen én tisztességes? Kiterítenek úgysis! / Mért ne legyen tisztességes! Kiterítenek úgysis.” Azt tapasztaltam a világban, hogy a jó éppúgy fizikai erővé tud válni, mint a gonoszság. Az utóbbi hatalmát nap mint nap megtapasztaljuk. Hiszem, hogy az egyszer megszületett jó ugyanúgy továbbadható, mint a rossz, a nemes cselekedet éppúgy kamatozódik, mint az ártó szándék.

A visszaemlékezés egyik helyén megemlítettem, hogy az *Élet és Irodalom* főként bíráló glosszában foglalkozott a *Jelenkor*val. Arra is emlékeztem, hogy szerkesztőségünk levelet írt a hetilap szerkesztőjének, és tiltakoztunk az egyoldalú és elfogult érdeklődés miatt. Azt azonban már elfeledtem, hogy folyóiratunk melyik írása váltotta ki az *Élet és Irodalom* glosszaírójának a haragját. Nemrég levelet kaptam Pestről, Kautzky

Norbert írta. Arra emlékeztem, hogy írásait Kautzky László néven többször közöltük a lapban, de szerzőjükről semmit sem tudtam, személyesen soha nem találkoztunk. Később néhány könyvét, a *31 másodperc* című verseskötetét, valamint *Fehér lampionok* című novelláskötetét és *Vészkijárat* című regényét baráti dedikációval elküldte. Nemrég valahol azt olvastam, hogy gyermekkorát Pécsen töltötte. A titkos rokonszenvnek, amit iránta éreztem, talán ez is egyik oka lehetett. Most megnéztem a *Jelenkor* repertóriumában: 1959 és 1964 között a folyóirat egy versét és három novelláját közölte. Leveleimről nem szoktam másolatot készíteni, ezért kétszeresen meglepett, hogy Kautzky Norbert 1994. június 12-én kelt levelében harmincnégy évvel ezelőtt írt soraimat idézi.

„1960. aug. 8-án írtad: »Essünk túl ezen a főúri és előkelő önözésen. Azt hiszem, kezdeményezhetem ezt én, néhány nappal túl a harmincon — ha Te is jónak látod.« Én augusztus 2-án töltöttem be a harmincötöt, és jónak láttam. Akkor már alaposan kirostált az emberközpontú rendszer. Mint »járulékos személyt« 1951-ben kitelepítettek a Viharsarokba. Ötvenháromban hazajöttem, de a rosta tovább is működött.

Ezért is hiányzom könyved »sűrűjéből«. Nem magam miatt, azt elviselném, jöllehet »viselkedni« máig sem tudok. A korszak még teljesebb ábrázolásához kellettem volna...

De nézzük a tényeket leveleid alapján.

1960. okt. 19-én írtad: »Közlésre az *Órmester urat* javasoltam, bár sok tekintetben a *Naplórészlet* jobban tetszett.« Végül is az *Órmester úr* került a folyóiratba, ami elegendő volt ahhoz, hogy az *És* egyik glosszájában eltemessenek.

1961. márc. 17-i leveledben megnyugtattál: »Az *És* szurkálásaira méltó módon adtuk meg a feleletet, azt hiszem. Szerkesztőiségi levélben kérünk magyarázatot arra, hogy mi az oka és honnét veszik az alapot ezekhez a megisméltlődő s a rosszindulat látszatát keltő Visszhangokra.« (Ez volt a rovat címe, ahol a mocskos írás megjelent, dilettánsnak, fasisztabarátnak stb. titulálva, mert merészelttem egy horthysta órmestert emberként ábrázolni.) »Kérlek, légy nyugodt, novellád közlésének itt semmiféle reakciója nincs, nem tettünk feketelistára«.

1961. április 12-i leveled. »Egy időre, azt hiszem, megérted, szabadsgolni kell nevedet, a feltűnő tüntetés csak árthatna. Egyébként semmi előítéletünk nem támadt, de erre gondolni kell. Legutóbb néhányan Pestről jöttek és hivatalosok mosták meg a fejünket, s itt helyben is

támadt egy hang, mely minden *Jelenkor*-írás mögött egzisztencializmust szimatol.«

Ebből már kaptam ízelítőt. A *Csillag* szerkesztőségi levele, 1952. július 30., írta I.L. »A képeknek a versben az a funkciója, hogy az eszmei tartalmat tegye szemléletessé, érzéketessé, nem pedig az eszmei tartalom elhomályosítása, vagy hiányának elleplezése. Ezek a szürrealista képek, amelyek az elvtárs verseiben találhatók, nem a megértést segítik elő, érthetetlenné teszik a költeményt. Erősen emlékeztetnek Veöres (így írta!) Sándor néhány hírhedt, *szürrealista* versében megnyilvánuló alkotómódszerre.« A többit felesleges lemásolni. Csupa ostobaság. De ekkora dicséretet azóta sem kaptam.

Ismét Te következzel. Az 1961. július 20-i leveledben írtad: »Az *Asztma* és a *Temetés* valamelyikét szerettem volna a megjelenéshez juttatni. A kérdőjelnél többet nem kaptam rájuk. Jelentősebb, a mának többet mondó írást várnak tőlünk, s ezt kell kérnünk munkatársainktól nekünk is. Őszinte választ vártál, azt írtam. S ez ne legyen kapcsolatunk megrontója. Tárgyban és szemléletben a mához valamiképp közelebb álló írással keress meg bennünket.«

Akik kompromisszumot kötöttek akár ideig-óráig — a névsor hosszú —, leszorítottak a pályáról. Maradtam örök tartalékjátékos. Ma is az vagyok, egy lépésre a hetvenedik éveamtől.

Az utolsó leveled, amiből idézek, 1962. szeptember 30-án írtad: »Írásod kétszer is megjárta a szerkesztőségi forgószínpadot, többet és többször végigolvastuk. Sajnos, nem sikerült a közlést kicsikarni, az írás és a szerző tehetségének elismerése mellett több volt a fenntartás, az aggodalom.«

Első könyvem, a *Szombaton kezdődik a vasárnap* (novellák, köztük az *Órmester úr* is) 1970-ben adta ki a Magvető Könyvkiadó. Ezt követte 1976-ban a *Menedék-ünnep* c. verseskönyv. Mindössze 51 éves voltam. És ez nem posztumusz verseskönyv volt. Nem hiszem, hogy találsz a magyar irodalomban ehhez hasonló költői sorsot.

1970 és 1987 között hét könyvem (három verseskönyv, két regény, két novelláskötet) jelent meg. Az irodalmunk nagymesterei, kritikusok, irodalomtörténészek máig elnéznek a fejem fölött. Úgy látszik, méltatlan vagyok az elemzésre... Mivel az utókor a számomra semmit se jelent, kényszerülök fütyülni az egészre. Mit tehetnék mást?"

Eddig Kautzky Norbert 1994 nyarán írt levele. Tűnődve olvasom régi, megidézett mondataimat és a levélíró mai kommentárját. Egyetlen kiál-

ló szálba, Kautzky Norbert nevébe akasztottam az emlékezés horgát, és íme, a kötés milyen nagy darabja fölfeslett. Természetesen harminc-egynéhány évvel ezelőtt írt leveleimet ma is vállalom. S Kautzky Norbert szembesítése talán azt is megéreztetni, hogy az emlékezés egyetlen adata mögött a valóságnak milyen szövevényes, összetett, továbbírható és eleven képe húzódik meg. Az *Élet és Irodalom* hajdani glosszája mögül kiesett emlékezetemből Kautzky Norbert (László) neve. De ha a hiányt pótolni akarnám, ha az esetet a maga teljességében és összetettségében ma föl akarnám idézni, erről az egyetlen adatról hosszú oldalakat lehetne írni.

Hiába keresem az eddigi fejezetekben Taxner-Tóth Ernő nevét. Pedig diákkorunkban egy városban éltünk, egy gimnáziumba jártunk. Most arra figyelmeztet: „Ki gondol arra, hogy első írásaimat Te közölted? Ilyesmit valószínűleg senki nem tart nyilván.” Ő is kimaradt az emlékezésből, bár neve a folyóirat repertóriumában természetesen megtalálható, s talán az is érthető, hogy jobban emlékezik a szerző első írásainak közlésére és közlőjére, mint a hajdani folyóiratszerkesztő erre a közlésre.

Megtapasztaltam, az írók nem túl hálás népség. Van, akiért elég sokat kellett nyelnem, ma mégis elfelejt visszaköszönni, levélre, küldeményre válaszolni. De nem tartom számon az udvariatlanságot. A kényszerű feledést legyőző szeretet megnyilvánulása viszont mindig megindít. Valahol arról beszéltem, hogy Bertha Bulcsu tehetségének vonzása számos fiatal író — többek között Kertész Ákost — a folyóirathoz kapcsolt. Most azt olvasom Kertész Ákos egyik minapi írásában (*Élet és Irodalom*, 1994. július 22.): „A kezdetek kezdetén, a hatvanas évek elején egy bandába tartoztunk, a fene tudja milyen meggondolások — ma már úgy érzem, sima rokonszenv és az akkor égető kérdésekről vallott többé-kevésbé azonos nézeteink — alapján; ide tartozott Gyurkovics, Szakonyi, Kiss Dénes, korelnökként és zsengeink avatott kritikusaként Tüskés Tibor és még nem emlékszem kicsodák, de sokan mások; fiatalok voltunk, nyitottak voltunk.”

Igen, minderről talán részletesebben is beszélni kellett volna. Nem tagadom, vagyon fogyatkozás munkámban. Sok minden kimaradt az írásból.

További mentegetőzés helyett valami vallomásfélével hadd fejezzem be az emlékezést.

Amikor elkezdtem ezt a munkát, föltett szándékom volt, hogy megpróbálok igazat írni, megpróbálok hitelesen — a lehető leghitelesebben

— fölidézni a lepergett eseményeket. Nem tagadom, nehéz volt elmondani a történeteket. Ne legyek elnéző a nyilvánvaló igazságtalanságok fölött. De ne is keseregjek a kapott sebek, az elszenvedett ütések miatt. Mondjam el azt is, ami fáj, és azt is, ami örömet szerzett. De legyek megbocsátó, és kerüljem el a hivalkodást.

Nem tartok számon ellenségeket. Nem haragszom azokra, akik egykor megkeserítették életemet, munkámat. Elviselem a fájdalmat, a vereséget, a veszteséget. Bizonyára jól esett volna, ha például hatvan évesen, 1990-ben ismét lehetőséget kapok — csupán egyetlen egyszer — arra, hogy vendégszerkesztőként összeállítsak egy *Jelenkor*-számot. Ilyen lehetőséget több kívülállónak föl kínált az akkori szerkesztőség, de rám, ki tudja, miért, nem gondolt. E lehetőség elmaradása se keserített el. Nem igényem a jóvátétel, a kárpótlás, a megengesztelés. Valószínű, hogy az elmúlt harminc év alatt a nemesek nemesebbek, a hitványak hitványabbak lettek. Nincs bennem önsajnálát. Amikor elcsaptak a szerkesztéstől, föl kellett állnom, meg kellett és meg tudtam kapaszkodni az írásban: könyvek kerültek ki a kezem alól. Végeztem a munkámat és végzem ma is. Megadatott, hogy ismét egy kulturális folyóiratot, a kéthavonta megjelenő *Somogyot* életre galvanizáljam. Ebben akár valamiféle elégtételt is láthatnék. De nem ezt, hanem feladatot, a munkára, az irodalom szolgálatára látok alkalmat és lehetőséget. S csinálom, míg „erőm és inaim” engedik. Sőt elmondhatom, hogy az elismerést, az igazolást is fölösen megkaptam, megtapasztaltam. Hányan vannak, akik sérelmeik jóvátételét, igazuk elismerését és hitelesítését életükben nem érhatték meg.

Harminc év alatt rengeteg öröm ért, rengeteg szépséget láttam, rengeteg emberi jóval találkoztam. Hogy mi marad meg a jövő számára a *Jelenkor* múltjából? Nem tudom. Nekem azt a szigetet jelenti, ahol egykor a jó remény és a fiatalság fái nyíltak. Hölderlin *Hüperionjának* szavai élnek bennem: „Hová menekülhetnék önmagam elől, ha ifjúságom kedves napjai nem volnának? Mint az Akherón partján nyugtát nem lelő lélek, úgy térek vissza életem elhagyott vidékeire.”